

K NĚKTERÝM SOUČASNÝM PROBLÉMŮM POLSKÉ, SLOVENSKÉ A ČESKÉ LITERÁRNÍ VĚDY

LIBOR PAVERA (OPAVA)

Pro současné literárněvědné uvažování v slavistickém středoevropském prostoru jsou charakteristické určité rysy, které badatelé přesvědčivě popsali v nedávné době; o tradicích i perspektivách literárněvědné slavistiky ve slovanském i neslovanském prostředí pojednali zaslíbeně naposledy např. Bogusław Bakula, Miloš Zelenka nebo Ivo Pospíšil (srov. Bakula 2000; Zelenka 2002; Pospíšil 2003 a 2004): jde o práce nejen analytické, sledující současný stav a podobu slavistického bádání, které se proměňují spíše v bádání středoevropské, hledající styčné kontakty a plochy směrem na Západ i na Východ, ale mají zčásti i charakter návodný, programový, i když zdaleka nejde o program násilný.

Období od konce nebipolární Evropy (1989 a 1990) přineslo první vlnu změn, druhá se nutně musela objevit po veliké vichřici, která oborem prošla a zanechala po sobě viditelné stopy v podobě institucionálních, personálních i systémových změn; jednotlivé plochy problémů spolu navzájem souvisejí a ukazuje se, že není vždy jednoduché gordický uzel rozetnout včas a správně (v praxi to prokazují diskuse, takřka nekončící, o významu určitých institucí, jejich programové náplni, personálním obsazení atd.). V různých národních literaturách (nás budou v tuto chvíli zajímat literárněvědné soustavy polská, slovenská a česká) časově probíhala první fáze takřka současně; byla spjata s celospolečenskými pohyby a celoevropskými otřesy a proměnami na přelomu devadesátých let 20. století. Jiným tempem pak probíhají v jednotlivých literárněvědných soustavách pokusy ustavit s novou perspektivou slavistické obory, včetně náplně národních literatur, neboť v souladu se změnami společenskými se hledá i nová tvář národní literatury i vědy o ní. Hledají se podněty v tradicích a po vzoru hesla *historia magistra vitae* potom způsoby, jak filologické disciplíny z křičovanky nenavést na scestí nebo přímo do slepé uličky, ale naopak: najít pro slavistická studia v nebipolární Evropě jejich smysl a ukázat ostatním disciplínám (zvláště přírodním vědám) nejen podstatu, ale i praktické využití slavistiky v současném světě. Podobné problémy v zásadě ne-

mají ty obory, které tak výrazně jako slavistika a jiné filologické disciplíny nepodléhaly společenskému tlaku a objednavce doby. I když břítky a přfkře, přesto v hlavních konturách správně popisuje stav Bogusław Bakula: slavistika jako komparatistická filologická disciplína byla sice spjata s ideologií a společenským pohybem, dostala se pod kuratelu moderních (a často i módních) vlivů, ale to neznamená, že má být zavržena, naopak má smysl potud, pokud může ukázat jinakost jedné národní literatury uprostřed sousedních (minimální význam) a propojit jednotlivé národní systémy určitou vhodnou metodou interdisciplinárního charakteru v nový, moderní typ disciplíny, která nebude mít pouze filologické jádro jako východisko bádání, ale bude pracovat za pomoci metod politických, ekonomických, právních, sociologických, antropologických apod. (maximální význam). Revoluční události a vpád globalizace mění od základu slavistiku, avšak není důvod proto ji zavrhnout, ale spíše usilovat o její transformaci tak, aby slavistika navázáním těsného kontaktu s nefilologickými obory se stala atraktivnější v současném pragmatickém světě s tržně-liberálním ekonomickým prostředím (srov. Bakula 2000: 13): „Obiekt naukowy o nazwie „slawistyka“, taki jakim go znamy z dotychczasowych doświadczeń, odchodzi w przeszłość wraz z ideologią, która go stworzyła. Z jednej strony był to rosyjski panslawizm, z drugiej supranacjonalistyczne poczucie więzi plemiennej projektowane jako uzupełnienie ideologii narodowych poszczególnych ludów słowiańskich. Nie znaczy to, że problematyka slawistyczna przestaje być atrakcyjna. Na terenie kultur i literatur słowiańskich zachodzą dziś wydarzenia o wielkiej randze historycznej: zmiana paradygmatu, dotycząca niektórych ważnych dyskursów, w tym przede wszystkim narodowego, nawarstwianie się wpływów okcydentalnych, zwłaszcza modernizmu i postmodernizmu. Póki więc przedmiot dociekań jeszcze dyszy, nie ma sensu, by radykalnie się z nim zegnać. Lepiej traktować go jako pretekst do porównawczego badania kultur i literatur narodów sąsiadujących z Polską i przy okazji wykorzystać wszelkie płynące stąd możliwości oraz pozytywki badawcze.“ Vyvolané změny znejišťují dosavadní metodologie, přístupy k textům (v nejširším smyslu) jako předmětu zájmu, výsledky bádání (dekanonizace a rozostření hodnotících kritérií) i smysl v rámci vědeckého a vzdělávacího procesu.

Na proces integrace filologie s ostatními nefilologickými obory, zejména se sociálními vědami (např. Ivo Pospíšil a jeho brněnský tým, navazující zejména na badatelské úsilí Franka Wollmana a jeho úvahy o eideologii, se zabývají tzv. integrovanou žánrovou typologií, srov. Pospíšil, ed., 1999), byly připraveny jen některé literárněvědné soustavy. Zdá se, že v souladu s tzv. západními trendy držela krok literární věda v Polsku, kde

vycházel i v době útlaku nejen renomovaný časopis *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, který sledoval dění v oblasti bádání o druzích a žánrech, ale i překlady spisů západní literární vědy, dokonce i těch autorů, kteří by vzhledem k původu měli být překládáni rovněž do češtiny (A. Warren–R. Wellek). Tyto překlady vycházely samostatně i v odborných časopisech, např. v *Pamiętniku Literackim*. Polská literárněvědná soustava tak měla zaveden celý terminologický aparát, který s sebou přinášely výboje západního literárněvědného myšlení, zvláště recepční estetika (H. R. Jauß, U. Eco aj.), poststrukturalismus, dekonstruktivismus (J. Derrida), postmodernismus (jako o novém jevu ve slovanských literaturách psala o něm a o nutnosti zkoumat tento fenomén nejdříve H. Janaszek-Ivaničková) apod. Je nabíledni, že proces navázání na světové dění nebyl v polském prostředí zpomalen tolik jako v milieu bývalého Československa, kde oficiální vydavatelská politika byla značně sešněrovaná a kde ani samizdat ani exilová nakladatelství nepreferovala mezi edičními záměry překlady literární vědy, o nichž byla řeč výše v souvislosti s prostředím polským; daleko spíše se oba okruhy omezily na popularizování poznatků, resp. desinterpretaci oficiálních výkladů a připomínání (např. A. Měšťan vytvořil nezávislé dějiny české literatury od počátků obrození do současnosti, ale novum přinášel spis z hlediska interpretace faktů, nikoliv z hlediska metodologického, srov. Měšťan 1984; Zdeněk Rotrekl vydal portréty tabuizovaných katolicky profilovaných autorů *Skrytá tvář české literatury*, srov. Rotrekl 1987; Helena Kosková monograficky pojaté profily výrazných osobností literatury šedesátých let 20. století pod titulem *Hledání ztracené generace*, srov. Kosková 1987). Podobná situace panovala v prostředí slovanském, přitom myslíme jak na sféru oficiální, tak na exilovou a samizdatovou; přesto poměry na Slovensku byly ještě liberálnější než v českých zemích, což mělo nepochybně pozitivní odraz v pěstování literární vědy ve vybraných centrech: tím nejznámějším a v podstatě nejživotnějším zůstala Nitra se svým *Ústavem literárnej a umeleckej komunikácie*, který bude v roce 2007 slavít jubileum, neboť *Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie* bude už čtyřicet let. V roce 1967 vznikl v rámci Pedagogické fakulty v Nitře předchůdce dnešního Ústavu – Kabinet literárnej komunikácie, který se v průběhu čtyř desítek let modifikoval až do dnešní podoby. S tím, jak se modifikoval, měnil se předmět zájmu, metody i výstupy, od textu literárního *sensu stricto* se přešlo k textu chápanému obecněji, v nejširším pojetí. Textem je už nejen literatura „vysoká“, ale i texty „na okraji“ literárního dění (tzv. populární literatura, termín P. Liby) nebo artefakty výtvarné a jiné. Počátky kabinetu byly těžké (potvrdil to autorovi tohoto článku např. Tibor Žilka, první kmenový zaměstnanec

kabinetu), neskutečně složité bylo jen to, prosadit v literárněvědném životě termín „komunikace“. Hybnými osobnostmi pracoviště byli František Miko a Anton Popovič. Náplň zájmu nitranského ústavu i metodologické směřování byly do značné míry odpovědí na dění v literární vědě šedesátých let minulého století, kdy došlo k erupтивnímu rozvoji zejména strukturalisticky orientovaných disciplín (zvláště tzv. neostrukturalismus v rámci česko-slovenském) a recepční estetiky v souvislosti s rozvojem informatiky a snah vtahovat exaktní metody do literární vědy (viz Jiří Levý a jeho věčně až posud nastolovaná otázka, zda literární věda bude exaktní vědou). Vidět lze od počátků, že dodržována byla jednota studia jazykovědného (stylistického) a literárněvědného, kam řadíme i komunikaci. Práci nitranské školy vyznačuje dynamický rozvoj, extenzivnost, kvantifikační a s ním spjatý kvalitativní růst, tedy spolu s tematickým rozšiřováním zkvalitňování výstupů. Extenzivní charakter vykazuje rovněž růst výzkumné kapacity pracovníků ústavu i oblastí, kterými se pracovníci zabývají. V posledních letech to je nejen aktuální a do značné míry módní téma týkající se moderny a postmoderny a s nimi úzce související teorie intertextuality, ale i některé kategorie a jevy, které druhy nepatřily do sféry zájmu literárněvědných badatelů; sem lze přiřadit show, brutalitu apod., jimž byla věnována dokonce pozornost konferenčního charakteru. Nelze však zapomínat ani na Ďurišiny komparatistické koncepce ani na genologické práce Hviščovy z oblasti genologie, kterou rozvíjí v českém prostředí tým brněnský (srovnávací žánrová typologie) i opavský (škola transformační genologie) i tradiční polské prostředí (G. Gazda a jeho spolupracovníci, navazující na slavný odkaz S. Skwarczyńské a časopisu *Zagadnienia Rodzajów Literackich*).

Výhodou vědeckých poznatků a výzkumu nitranského týmu byla vždy jistá *otevřenost*: vnější i vnitřní, směrem k cizině i směrem k metodám. Zejména v éře tzv. normalizace sedmdesátých a osmdesátých let 20. století byli pracovníci otevření k dění v okolním světě a schopni přijímat vědecké výsledky a myšlení o literatuře. Vidět je to právě zejména při studiu intertextuality, protože tímto problémem se v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století nitranský tým zabýval, avšak s jinou terminologií v souvislosti s teorií metatextu (pretext byl v jejich terminologii proto-text apod. – šlo vlastně o tzv. literárne nadvzovanie, odtud byly pak označeny i některé útvary jako tzv. „žánre literárneho nadvzovania“). Tuto problematiku dobře shrnuje svého druhu specifický slovník Tibora Žilky (*Poetický slovník*, dvě vydání v Bratislavě 1984 a 1987), který se stal základem nové příručky *Vademecum poetiky* (Nitra 2006). V *Poetickém slovníku* jsou hesla uspořádána podle systémového hlediska: od všeobecných pojmů (literatu-

ra, poetika, komunikace, literární komunikace) přes termíny literární komunikace (autor, text aj.) po literární metakomunikaci. V části příspěvků z devadesátých let 20. století lze vysledovat *linearitu v metodě*: zájem badatelů se upínal k literárnímu textu z hlediska recepčního, ale vidět lze rovněž přechod k pragmatice (srov. L. Plesník: *Pragmatické bytie textu*, in: *O interpretácii umeleckého textu 13*). Další z rozeznatelných tendencí je *synchronizace* – úsilí držet krok se světovou literární vědou, což se vždy u nitranského týmu oceňovalo, podobně jako schopnost vzácně propojit různé metody. Zastřešující však stejně zůstává zejména recepční estetika. Přitom se nedá říci, že by nitranská škola byla vázána jedinou vědeckou metodou. Jisté je, že vychází z určitých premis moderní lingvistiky a teorie znaku, zejména ve smyslu přenosu znaku od expedienta k recipientovi. Zatímco starší práce ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století byly více zaměřeny technologicky, od devadesátých let se mnohem větší důraz klade na sémantický plán, spolu s tím je posílen důraz na recipienta ve smyslu antropologickém: texty jsou tvořeny člověkem, pojednávají o člověku a člověku jsou určeny; člověk se tak stává úběžníkem metod, které se vzájemně potkávají v myšlení nad textem (velice slibně rozvíjí tyto myšlenky ve svých pracích rusista a slavista A. Červeňák). Dokonce se někdy až zdá, že máme do činění s eklekticismem: přístup k různým zdrojům vědění má za následek, že dochází k propojování metod a přístupů, což na jedné straně lze vítat, na straně druhé to vede k jevu, který lze označit depersonalizace literární vědy, která se zčásti podobá procesům v politice posledních dvou desetiletí – je to zájem o předmět, o samu podstatu problému, úsilí odejít bez odpovědnosti od jádra sporu, od něčeho, oč „právě“ jde.

Probíráme-li se texty badatelů nitranské školy z devadesátých let 20. století, vidíme již v titrelech jejich textů, odkud čerpají inspiraci a o jaké metodologie obohacují původně komunikačně zaměřený model. Děje se tak v čase jedné veliké „historické mutace“ (J. L. Abellán), navíc za situace, kdy se až překotně do prostoru střední Evropy dostávají nové poststrukturalistické, postdekonstrukční a jiné směry literárněvědného bádání. Na jedné straně pak situace může vypadat až nepřehledně, jednotlivé studie ve sbornících nemusejí již být tak kompaktním celkem jako v době, kdy se všichni badatelé nitranské školy přidržovali (více méně) určitého komunikačního modelu (řekněme jednoho diskurzu, v němž se pohybovali), v jehož rámci řešili problematiku, na druhé straně tato disperznost, kterou způsobuje využívání různých literárněvědných metod, ukazuje na šíři možností recepční nitranské školy, na její životaschopnost, dosud ještě ne

zcela využitý arzenál cest, jimiž je možno se dotýkat textů, bydlit v jejich blízkosti a rozumět jim i jejich existenci mezi recipienty.

Jistá *disperznost* je příznačná rovněž pro oblast českou a polskou. V české literární vědě, která nemá tolik zástupců ani institucí jako severní souseď není tento jev tolik příznačný. V polské literární vědě *rozostřenosť* nejlépe dokumentuje rozsáhlý sborník *Polonistyka w przebudowie*, který je v podstatě souborem referátů a jiných příspěvků, které byly vyhlášeny na sjezdu polonistů v září 2004 v Krakově. Spisu by měla být věnována diskuse rovněž v českém a slovenském prostředí. Už jen rozsah a členění spisu (ve dvou svazcích) ukazuje, kolik problémů řeší současná literární věda, jakými novými cestami se již vydala nebo se bude vydávat (třeba i v rámci již ustavených a dříve konstituovaných oborů).

V rekonstrukci či přestavbě, chceme-li odkázat na společenskou situaci druhé poloviny osmdesátých let 20. století, dochází podle polských badatelů takřka ve všech oblastech literární vědy. Jako by se pocíťovala potřeba revize a znovukonstituování a definování oboru. Svědčí o tom ve dvou-svazkové publikace vyjádření předních představitelů filologie (W. Bolecki, R. Nycz, S. Gajda, J. Bartmiński) v úvodním oddílu, kde nastolují a sledují nejen otázku předmětu literární vědy dnes, ale i otázky spjaté s předmětem jazykového studia, pojetí jazykového obrazu světa a textu v polonistice. Jiné oddíly mají obdobný charakter: kladou si cíl zhodnotit dosažené poznání, ukázat možnosti i meze určitých speciálních oblastí filologie, příp. programově vytýčit další směřování. V rekonstrukci se tak ocitají různé oblasti poetiky, např. autor v souvislostech poznávání sebe sama a „jiných“ v textech (A. Łebkowska), identita v souvislostech s pohlavím (I. Iwasiów), subjekt a jazyk (U. Majer-Baranowska). Revize a interpretace se týkají rovněž genologie, která je již tradičním polským tématem (S. Wysłouch, A. Książek-Szczepanikowa, M. Wojtak), v současnosti znovu renesančně objeťovaným v souvislosti s rozvojem bádání nad texty užitkovými nebo texty z oblasti tzv. médiaprostoru, které vznikají denně po stovkách. Ve spojitosti s nově ustaveným pohledem na text, který je chápán velice široce, je potřeba nových přístupů a metod, neboť „w intersemiotycznym tyglu niemożliwa do utrzymania wydaje się językoznawcza definicja tekstu“ (I sv., s. 106), „lyrika stała się swoistym laboratorium“ (s. 107), „można rzc, że sfera multimedialna „atakuje“ wszystkie rodzaje literackie“ (s. 107). Za takové situace nezbyťvá, podle S. Wysłouch, než se vrátit k literárním druhům a žánrům, které začínají plnit funkci klasifikační; ve výsledku badatelka uvádí, že jako výlučný musí být sémiotický pohled (na místo dřívější lingvistické definice textu) a že kategoriemi slučujícími současnou genologi mohou být druhové kategorie chápané v Staige-

rově duchu jako přirozené znaky existenciálních sestav. Zvláště užitečné je pak speciální sledování naučných žánrů v edukačním procesu (A. Książek-Szczepanikowa); vlastně oba svazky vždy překvapí některým novým tématem nebo alespoň tím, z kterého úhlu problém osvětlují: to je případ literárního kánonu (P. Wilczek, J. Kaniewski, J. Bachócz, W. Pisarek), mnohokulturovost, „polocenstrismus“ a polské menšiny, místo populární kultury v systému, axiologie, historie literatury ve vztahu k edukačnímu procesu, editorství a vědecké informace, persvaze v literatuře i v obecném diskursu atd.

Pochopitelně vedle výzev literární vědě přináší svazky rovněž stati, které se mohou jevit jako rozporné. Vždy je však přitažlivější, když s názorem lze polemizovat, než aby se předkládaly jen hotové, neměnné, petrifikované pravdy. Vždyť poznání, jak kdysi psal O. Králík, vyrůstá z polemik, z nesouhlasu, pochybování. Stěžejí vznikne cosi zcela zásadního jen převzetí předchozích modelů a osvědčených vzorců.

Tři systémy měly obdobnou společenskou situaci, ne však totožnou, proto vždy byly rozdíly mezi literární vědou česko-slovenskou a polskou. Zvláště literární věda polská ukazuje přímo nebo latentně na problémy, které budou muset připomínat a řešit obě zbývající soustavy, česká a slovenská. Měly by s takovou diskusí přijít brzy, aby česká literární věda stačila ještě naskočit do vlaku, který uhání k stále výraznějšímu propojování filologie s ostatními vědami sociálními a s antropologií.

Příspěvek vznikl jako součást standardního badatelského projektu GA AV ČR s registračním číslem A9189301 Žánrové metamorfózy v středoevropských souvislostech.

Literatura

- Bakula, B.: Historia i komparatystyka. Poznań 2000.
Polonistyka w przebudowie. Kraków 2005, 2 sv.
Pospíšil, I.: Slavistika na křižovatce. Brno 2003.
Pospíšil, I.: Comparative Cultural Studies in Central Europe. Brno 2004.
Zelenka, M.: Literární věda a slavistika. Praha 2002.

Резюме

Автор в своем докладе старается показать некоторые из проблем, которыми в настоящее время занимается польское, словацкое и чешское литературоведения, решая их аналогично или же различными способами. То есть речь идет о трех литературоведческих системах в рамках Средней Европы.

Автор в своих исследованиях исходит главным образом из сборников конференций, в ходе которых обсуждались вопросы, связанные с предметным содержанием современной полонистики, словакистики и богемистики, а также вопросы современного исследования поэтики, генологии, компаратистики, наратологии, издательского дела (в связи с информационным бумом) или фольклера.

В поле зрения современных исследователей в настоящее время появляются такие понятия как литературный канон; из 90-х возвращаются идеи идентичности или литературных процессов, происходящих на периферии литературной жизни (так называемая «популярная культура и литература»).